

ანა იმედაშვილი, თეიმურაზ ხუციშვილი ბებურ გოზალიშვილი, შალვა კოლუაშვილი

შატბერდის მონასტერი უახლესი მიკვლევების ფონზე

1. შესავალი

ცნობილია, რომ საქართველოს ისტორიულ მხარეში, ტაო-კლარჯეთში ახალი სამონასტრო ცხოვრების და საგანმანათლებლო სკოლის ჩამოყალიბება გრიგოლ ხანცთელის მოღვაწეობას უკავშირდება. VIII საუკუნის მეორე ნახევარში ის თავის მოწაფეებთან ერთად საქართველოს მთავარი ცენტრიდან, ქართლიდან სამხრეთ-საქართველოში – ტაო-კლარჯეთში მიემგზავრება და იწყებს აქტიურ სასულიერო ცხოვრებას. აქ ხდება სასულიერო და უმაღლეს საერო პირთა ინტერესების თანხვედრა, რაც სამონასტრო ცხოვრების განვითარების მნიშვნელოვან პირობად იქცევა. გრიგოლ ხანცთელის მრავალმხრივი მოღვაწეობიდან განსაკუთრებით გამორჩეულია ხანცთისა და შატბერდის მონასტრების დაარსება, სადაც თავად მოღვაწეობს და ცხოვრების მნიშვნელოვან ნლებს ატარებს. ათობით მონასტერთა შორის შატბერდი გამორჩეულია, ის სასულიერო და სამნიგნობრო მოღვაწეობის მაღალ მწვერვალზე აღის. XVI საუკუნიდან სამხრეთ საქართველოს მხარეები საბოლოოდ გადადის ოსმალეთის იმპერიის შემადგენლობაში, მათ შორის შატბერდი და ათობით ქართული მონასტერი, ისევე როგორც სხვა აღმოსავლეთქრისტიანული კერები. წარმოდგენილი სიახლეები სწორედ შატბერდის მონასტრის კვლევას უკავშირდება. შატბერდის მონასტრის შესახებ დღემდე მწირი ცნობები მოგვეპოვება, მის შესახებ ცნობები თხზულებაში — გრიგოლ ხანცთელის ცხოვრებაშია დაცული.¹

2. შატბერდის მონასტრის ძიების ისტორია

ისტორიული ტაო-კლარჯეთის კვლევა ქართველი მკვლევარებისთვის პირველად შესაძლებელი გახდა XIX საუკუნეში, როდესაც საქართველოსთან ერთად ართვინის, არტაანის, ერზრუმისა და ყარსის მხარეები გარკვეული პერიოდით რუსეთის შემადგენლობაში მოექცა (მაღევე, სახელმწიფოებს შორის მოლაპა-

¹ გიორგი მერჩულე, გრიგოლ ხანცთელის ცხოვრება, გვ. 248-319.

რაკვების შედეგად, ეს მხარეები კვლავ თურქეთის შემადგენლობაში გადადის). ამ პერიოდში მოეწყო ქართველ და უცხოელ მკვლევართა რამდენიმე მნიშვნელოვანი ექსპედიცია, ჩატარებული სამუშაოების შედეგად კულტურის ძეგლების შესახებ მოპოვებული მასალა ფასდაუდებელია. შატბერდის მონასტრის მიკვლევა ამ დროიდანვე წარმოადგენდა მკვლევართა განსაკუთრებულ მისწრაფებას, თუმცა, მიუხედავად მონასტრის მნიშვნელობისა და არსებული მწირი, თუმცა გარკვეული წერილობითი წყაროებისა, მონასტრის აღმოჩენა ამ პერიოდში ვერ მოხერხდა, არსებობდა მხოლოდ რამდენიმე მოსაზრება მისი ადგილმდებარეობის შესახებ. მათ შორის აღსანიშნავია ნიკო მარის განსაკუთრებული ინტერესი, რომელმაც 1904 წელს კლარჯეთში ექსპედიციის მონაცემებზე დაყრდნობით შატბერდად მიიჩნია ქვემო ფორთის მონასტერი¹ (დღეს ცნობილია, რომ ქვემო ფორთის მონასტერი ხანცთის მონასტერია).

1921 წლის თებერვალში საბჭოთა რუსეთმა მოახდინა საქართველოს ანექსია, აღნიშნული ვითარება გაგრძელდა 1991 წლამდე, საქართველოს მიერ დამოუკიდებლობის გამოცხადებამდე. საბჭოთა ხელისუფლების პირობებში საქართველო-თურქეთს შორის ურთიერთობები არ არსებობდა, კეთილმეზობლური ურთიერთობები XX საუკუნის 90-იანი წლებიდან მყარდება და ქართველი მკვლევარებისთვის შესაძლებელი ხდება თურქეთის ტერიტორიაზე მოგზაურობაც.

საქართველოს დამოუკიდებლობის მოპოვების შემდგომ იწყება საქართველოს ისტორიული მხარის ტაო-კლარჯეთის კვლევის ახალი ეტაპი, რაც დღემდე ინტენსიურად მიმდინარეობს. აქ გამოვლენილი კულტურის ძეგლების რაოდენობა 1500-მდეა. თანამედროვე მკვლევართათვის თავიდანვე განსაკუთრებულ ინტერესს წარმოადგენდა გრიგოლ ხანცთელის ცხოვრებაში მოხსენიებული იმ სამონასტრო კერების მონახულება, რომლებსაც შუა საუკუნეების აღმოსავლეთქრისტიანობისთვის დიდი მნიშვნელობა გააჩნდა, მათ შორის, შატბერდის მონასტრის მიკვლევა ნებისმიერი მკვლევარის ერთ-ერთი მთავარი მიზანი იყო.

როგორ მოხდა მონასტრის მიკვლევა და რა შემორჩა ერთ დროს მნიგნობრობის უმნიშვნელოვანესი კერიდან, ქრონოლოგიურად წარმოვადგენთ ქვემოთ.

1995 წელს თურქმა მკვლევარმა მინე ქადროღლუმ სოფელ ოკუმუშლართან (არტანუჯის რაიონი, ართვინის პროვინცია, თურქეთი, სოფლის ისტორიული, ქართული სახელწოდებაა ბოსელთა) მიაკვლია უცნობი მონასტ-

¹ Марр, *Дневник поездки в Шавшетию и Кларджетию*, გვ. 139, 156.

რის ნაგებობების ნანგრევებს, აღწერა ისინი და გამოთქვა ვარაუდი, რომ აღნიშნული ნაგებობები ეკუთვნოდა ცნობილ შატბერდის მონასტერს. 1999 წელს მისი ნაშრომი გამოქვეყნდა გერმანულ ენაზე.¹ ნაშრომს, სამწუხაროდ, უშუალოდ ქართულენოვან სამეცნიერო ლიტერატურაში გამოხმაურება არ ჰქონია.

2004 წელს ქართველმა მკვლევარმა თეიმურაზ ხუციშვილმა, ქართველი მეცნიერის, პავლე ინგოროყვას მოსაზრებაზე დაყრდნობით, ქალაქ არტანუჯის სამხრეთ-დასავლეთით, სოფელ ოკუმუშლართან, ხეობაში მოინახულა ზემოთ მოყვანილი მონასტრის ნაგებობები და გამოთქვა მოსაზრება, რომ ეს ნაშთები შატბერდის მონასტერს ეკუთვნოდა.² ქართულ სამეცნიერო საზოგადოებაში ამის შემდეგ მოხდა საკითხის აქტუალიზაცია და დღეს მკვლევართა უდიდესი ნაწილისთვის შატბერდის ლოკალიზაციის საკითხი გადაჭრილია.

აქვე, აუცილებლად უნდა აღინიშნოს შატბერდის ლოკალიზების განსხვავებული ვერსიის შესახებ. ხელოვნებათმცოდნეობის დოქტორმა დავით ხოშტარიამ შატბერდის მონასტრად მიიჩნია იენი-რაბათის მონასტერი (ისტორიული ლონგოთხევის მონასტერი) კლარჯეთში³ (თანამედროვე სოფელი ბულანიქის [Bulanık] ჩრდილო-დასავლეთით, 6 კმ-ზე, არტანუჯის რაიონი, ართვინის პროვინცია, თურქეთი). აღნიშნული ვერსია თავის დროზე მკვლევართა მხოლოდ ნაწილმა გაიზიარა.

შატბერდის სამონასტრო ნაგებობებიდან დღეს შემორჩენილია: ჯვრის გეგმის მქონე დიდი ტაძარი (26.4 X17.6); სკრიპტორიუმი ან სატრაპეზო (23.2 X18); აგრეთვე ორი სენაკი.

მონასტრის ნაგებობები ძლიერაა დაზიანებული და დაფარულია მცენარეული საფარით. მონასტერს გარს არტყია ტერასების სახით განფენილი ფერდები და ნაყოფიერი მიწები. აღსანიშნავია, რომ მონასტერი მდებარეობს ორ სოფელს შორის, რომელთა ისტორიული ქართული სახელწოდებებია აგარა და ბოსელთა. ტერმინი აგარა/აგარაკი დაკავშირებულია გრიგოლ ხანცთელის ცხოვრების ტექსტთან, საიდანაც ჩანს, რომ მეფემ, აშოტ კურაპალატმა გრიგოლ ხანცთელის მიერ დაარსებულ ხანცთის მონასტერს შატბერდის ადგილი აგარაკად შესწირა: „შენირნა [...] შატბერდისა ადგილი აგარაკად ხანძთისა“.⁴ სოფელი ბოსელთა შესაძლოა უკავშირდებოდეს აგრეთვე მონასტრისთვის განკუთვნილ სამეურნეო ადგილს, საქონლის ბოსლებს, მონ-

¹ Kadiroğlu, *Untersuchungen an mittelalterlichen georgischen Baudenkmälern in Nordost-Anatolien*.

² ხუციშვილი (და სხვა), *შატბერდის მონასტერი*, გვ. 25, 30.

³ ხოშტარია, *კლარჯეთის ეკლესიები და მონასტრები*, გვ. 126, 159.

⁴ გიორგი მერჩულე, *გრიგოლ ხანცთელის ცხოვრება*, გვ. 262.

ასტერთან არსებულ მესაქონლეობას. მისი თანამედროვე, თურქული სახელწოდებაა ოკუმუშლარი (Okumuşlar), რომელიც ითარგმნება, როგორც განათლებული ადამიანების საცხოვრებელი ადგილი.¹ ჩანს, შემდგომში თურქული სახელწოდება წარმოიშვა მოსახლეობაში მონასტრის მნიშვნელობის შესახებ არსებული მეხსიერებიდან. აღსანიშნავია, რომ ადგილობრივი მოსახლეობა მონასტრის ადგილს „შარბეთს“ უწოდებს.

3. შატბერდის მონასტერთან დაკავშირებული არტეფაქტები და ახალი მიკვლევები

ექვთიმე თაყაიშვილის პირად არქივში (საქართველოს კორნელი კეკელიძის სახელობის ხელნაწერთა ეროვნული ცენტრი, №2259) დაცულია ლაპიდარული წარწერის პალეოგრაფიული ასლი, რომელიც სოფელ ბოსელთიდანაა. 1986 წელს ისტორიის მეცნიერებათა დოქტორმა, გიორგი ოთხმეზურმა გამოაქვეყნა მისი მოკლე აღწერილობა ექვთიმე თაყაიშვილის არქივის მასალებთან ერთად.²

პირველად, შატბერდის მონასტერთან მიმართებაში, წარწერას ყურადღება მიაქცია პროფესორმა თეიმურაზ ხუციშვილმა. მის მიერ გამოითქვა მოსაზრება, რომ აღნიშნული წარწერა სწორედ სოფელ ბოსელთიდანაა, სადაც მდებარეობს შატბერდის მონასტერი. ამის შესახებ ზოგადი ინფორმაცია გამოქვეყნდა 2015 წლის ტაო-კლარჯეთის ექსპედიციების ანგარიშებში.³ წარწერაში იხსენიებიან ბაგრატ კურაპალატი და დედოფალი მარიამი.

წარწერის შესახებ ნაშრომი გამოაქვეყნა ისტორიის მეცნიერებათა დოქტორმა ბუბა კუდავამ, სადაც ვრცლადაა განხილული წარწერის თარიღი, მასში მოხსენიებული პირები, პალეოგრაფიული ნაწილი და სხვა.⁴

წარწერა, სავარაუდოდ, შატბერდის მონასტრის მთავარ ტაძარს ამკობდა, დიდი ალბათობით ის კარის ტიმპანზე იქნებოდა მოთავსებული. წარწერის ტექსტი გიორგი ოთხმეზურის პუბლიკაციაში მოცემულია ქარაგმების გახსნით,⁵ მცირე შესწორებებით კი გამოქვეყნებულია ბუბა კუდავას პუბლიკაციაში:

¹ ხუციშვილი (და სხვა), *შატბერდის მონასტერი*, გვ. 29.

² ოთხმეზური, *ექვთიმე თაყაიშვილის არქივი*, გვ. 82.

³ ხუციშვილი (და სხვა), *ტაო-კლარჯეთის ძეგლების 2015 წლის საკვლევი ექსპედიციების ანგარიშები*, გვ. 124.

⁴ კუდავა, *შატბერდის მონასტრის დაკარგული წარწერა*.

⁵ ოთხმეზური, *ექვთიმე თაყაიშვილის არქივი*, გვ. 82.

1. „[შ]ეიწყალენ და ა(დი)დ(ე)ნ შ(ე)ნ მ(ი)ერ დამყარ(ებ)ო(ვ)ლი ბ(ა)გრ(ა)ტ კ(ო)ვრ[ა]პ(ალა)ტი, მ(ა)რ(ია)მ დედ(ო)ფ(ა)ლი
2. . . .
3. ...დ ძვე ' ლ ' ... (?)“.¹

წარწერაში მოხსენიებულ პირთა ვინაობის შესახებ გადაჭრით რაიმეს თქმა რთულია, თუმცა, მრავალი არგუმენტი უნდა მეტყველებდეს იმ ვერსიის სასარგებლოდ, რომ წარწერაში მოხსენიებულია ერთიანი საქართველოს მეფე ბაგრატ IV კურაპალატი და, აგრეთვე, დედოფალი მარიამი, ცნობილი სასულიერო და საზოგადოებრივი მოღვაწეობით. შესაბამისად, მისი ამ რანგში მოხსენიება სრულიად დასაშვებია.

წარწერა დათარიღებულია XI საუკუნით, რაც ემთხვევა მასში მოხსენიებულ პირთა ზეობის პერიოდს.² ჩანს, სამეფოს უმაღლესი ხელისუფალნი დიდად სწყალობდნენ შატბერდის მონასტერს და მათი შემწეობით მონასტერი მნიშვნელოვნად განახლდა. შესაძლოა, წარწერის შექმნის პერიოდი დაკავშირებულია სწორედ XI საუკუნეში სამხრეთ საქართველოში სელჩუკი სულთნის ალფ არსლანის ლაშქრობებთან, რასაც მოჰყვა მონასტრის დარბევა და შემდგომ მისი კვლავ განახლება. ამ მოვლენასთან არის სწორედ კავშირში ქვემოთ მოცემული მოსაზრება, რომელიც ახლადმიკვლეულ ლაპიდარულ წარწერას და მასზე მოცემული ტექსტის შინაარსს შეეხება.

კიდევ ერთი, საინტერესო არტიფაქტი შეიძლება იყოს დაკავშირებული შატბერდის მონასტერთან. სიმონ ჯანაშიას სახელობის საქართველოს ეროვნულ მუზეუმში ინახება ანტიფიქსი, რომელიც 2016 წლიდან განთავსებულია საექსპოზიციო სივრცეში. ანტიფიქსზე გამოსახულია ორი ფრინველი და ასევე მოთავსებულია ასომთავრული, დაქარაგმებული წარწერა. ექსპონატის აღწერილობაში ნათქვამია, რომ მისი თავდაპირველი ადგილი ყოფილა ართვინის მხარე, სოფელი ბოსლეთი.

ჩვენს მიერ ანტიფიქსის შესახებ საქართველოს ეროვნული მუზეუმიდან გამოთხოვილ წერილობით ინფორმაციაში აღნიშნულია შემდეგი: „საინვენტარო ნომერი – ა408; თარიღი – VIII-IX სს.; აღმოჩენის ადგილი – სოფელი ბოსლეთი, ართვინის ოლქი, თანამედროვე თურქეთი (იმერხევი, შავშეთის უბანი). [...] გაფორმება/ორნამენტი/მხატვრობა – ფასადის მთელი კომპოზიცია რელიეფურია: ცენტრში გამოსახულია ორი ერთმანეთისკენ მიმართული წერო, რომლებიც ქართული ასომთავრული წარწერის ასოებზე დგანან. შემორჩენილ მარცხენა ქიმზე ფოთლოვან მოხაზულობაში ჩასმულია პატარა ჯვარი. მის

¹ კუდავა, *შატბერდის მონასტრის დაკარგული წარწერა*, გვ. 262.

² კუდავა, *შატბერდის მონასტრის დაკარგული წარწერა*, გვ. 267-268.

ქვემოთ კი ასომთავრული ქარაგმული წარწერა შ - ი (შ ე ი ნ ყ ა ლ ე); ფილის ქვედა ჰორიზონტზე არსებული ხუთი ასოდან შემორჩენილია: მ - მ (მ ა რ ი - ა მ ი) და შ ლ . შემდეგ არ იკითხება“.

2012 წელს გამოცემულ წიგნში, „მშენებელი ოსტატები შუა საუკუნეების საქართველოში“, ანტეფიქსის შესახებ ვკითხულობთ: „შავშეთის ბოსლეთიდან ჩამოტანილ ანტეფიქსზე ერთმანეთის პირისპირ გამოსახულია ორი გრძელნისკარტა წერო. მათ ახლავს დაქარაგმებული წარწერა ქ რ ი ს ტ ე შ ე ი ნ ყ ა ლ ე მ ა მ ა ს ა ხ ლ ი ს ი . ქვედა სტრიქონის ასოები შ და ზ იმავდროულად ერთგვარი ქანდარებია, რომლებზედაც შემომსხდარან ფრინველები. [...] იკონოგრაფიითა და შესრულების მანერით ეს გამოსახულებები უახლოვდება VI-VII საუკუნეების ქვის რელიეფებს“.¹

„ქ რ ი ს ტ ე შ ე ი ნ ყ ა ლ ე მ ა მ ა ს ა ხ ლ ი ს ი “ — ანალოგიურად კითხულობს წარწერას ისტორიკოსი ბუბა კუდავა, ანტეფიქსის თარიღად კი IX-X საუკუნეებს მიიჩნევს. აღნიშნული საკითხის შესახებ მოსაზრება მკვლევარმა გამოთქვა საერთაშორისო კონფერენციაზე „არქივმცოდნეობა, წყაროთმცოდნეობა — ტენდენციები და გამოწვევები“ წარმოდგენილ მოხსენებაში.²

ალბომში „კერამიკული ნაკეთობანი შუა საუკუნეების საქართველოში“ ანტეფიქსის თარიღად მიჩნეულია VII-VIII საუკუნეები.³

ისტორიის მეცნიერებათა დოქტორი, არქეოლოგი ქეთევან დიღმელაშვილი ანტეფიქსების შესახებ დეტალურ ნაშრომში მიუთითებს: „IX საუკუნიდან ანტეფიქსებზე გამოჩენას იწყებს ქართული ასომთავრული ანბანით შესრულებული წარწერები“.⁴

ქეთევან დიღმელაშვილი, ანტეფიქსზე გამოსახულ ფრინველებთან დაკავშირებით ემზრობა განსხვავებულ ინტერპრეტაციას, რომ ანტეფიქსზე გამოსახული ფრინველები სავარაუდოდ არიან მტრედები, წარმოდგენილია ევქარისტის – ქრისტესთან ზიარების სცენა. მკვლევარი ასევე აღნიშნავს, რომ წეროს სიმბოლიკა უცხოა მსგავს არტეფაქტებზე და აღნიშნული ანტეფიქსი გამონაკლისი ვერ იქნება. (საქართველოს ეროვნული მუზეუმის

¹ თუმანიშვილი, ნაცვლიშვილი, ხოშტარია, *მშენებელი ოსტატები შუა საუკუნეების საქართველოში*, გვ. 194-195.

² კუდავა, *ახლად აღმოჩენილი ანტეფიქსები ტაო-კლარჯეთიდან*.

³ ბახტაძე, ჩემია, *კერამიკული ნაკეთობანი შუა საუკუნეების საქართველოში*, გვ. 33.

⁴ დიღმელაშვილი, *საქართველოს შუა საუკუნეების ანტეფიქსების გამოსახულებათა ტიპოლოგიზაციისთვის*, გვ. 6-7.

მიერ მონოდებულ ინფორმაციაში და აგრეთვე, „მშენებელი ოსტატები შუა საუკუნეების საქართველოში“,¹ როგორც აღინიშნა, ფრინველები მიჩნეულია წეროებად.) მკვლევარმა ანტიფიქსის შესახებ მოსაზრება გამოთქვა პირად საუბარში.

ჩანს, ანტიფიქსის დათარიღებასთან დაკავშირებით ერთიანი პოზიცია არ არსებობს და სხვადასხვა მკვლევარის მიერ მისი დათარიღება VI-X საუკუნეებს შორის მერყეობს, აგრეთვე განსხვავებული პოზიციებია ანტიფიქსის პალეოგრაფიულ ნაწილთან მიმართებაში, მკვლევრები წარწერას სხვადასხვაგვარად კითხულობენ. განსხვავებული შეხედულებები არსებობს ანტიფიქსზე გამოსახული სიმბოლიკის შესახებაც. ჩვენ გამოვთქვამთ ვარაუდს, რომ ანტიფიქსი შესაძლოა იყოს შატბერდის მონასტრის დაარსების თანადროული. წარწერა და სიმბოლიკა კი კვლავ კვლევის საგანია.

რაც შეეხება მისი მიკვლევის ადგილს, მუზეუმში დაცული ინფორმაციის მიხედვით ის ართვინის რეგიონიდან, იმერხევის სოფელ ბოსლეთიდანაა. 2015 წელს „კავკასიის უნივერსიტეტისა“ და „საქართველოს კულტურისა და ტურისტული რესურსების კვლევის ცენტრის“ ექსპედიციამ შეისწავლა ართვინის მხარეში შემავალი ყველა სოფელი და მისი შემოგარენი. იმერხევის ბოსლეთი წარმოადგენს მაღალმთიან, სეზონურ, საზაფხულო სოფელს, სადაც რაიმე სახის კულტურის ძეგლი არ ფიქსირდება. ადგილობრივი მოსახლეობა არ ადასტურებს ამ არეალში ეკლესიის არსებობას. აქ რომ ეკლესია არსებულიყო, რომლის საკუთრებაშიც იქნებოდა არტეფაქტი, ამგვარი ძვირფასი მორთულობით, როგორც აღნიშნული ანტიფიქსია, იმ საეკლესიო ნაგებობის შესახებ, სავარაუდოდ, აუცილებლად უნდა დარჩენილიყო რაიმე ცნობა ან მისი გარკვეული ნივთიერი კვალი. აღნიშნულ საკითხზე ბ. კუდავას გამოთქმული აქვს, ჩვენი აზრით, მართებული მოსაზრება, რომ ანტიფიქსი არის არა იმერხევის ბოსლეთიდან, არამედ ართვინის, არტანუჯის რაიონში შემავალი სოფელ ბოსელთაიდან, სადაც შატბერდის მონასტრის ნაშთები მდებარეობს და ანტიფიქსიც შატბერდის მონასტრის ტაძარს ეკუთვნოდა.² აღნიშნულ მოსაზრებას სრულად ვიზიარებთ.

2019 წლის ოქტომბერში „საქართველოს კულტურისა და ტურისტული რესურსების კვლევის ცენტრის“ ექსპედიციამ მოვინახულეთ შატბერდის მონასტრის ნაგებობები (ექსპედიციის წევრები: ბებურ გოზალიშვილი, შალვა კოლუაშვილი, ანა იმედაშვილი). მონასტრის ტერიტორიაზე, ერთ-ერთ ნაგებობასთან, ექსპედიციის წევრებმა მივაკვლიეთ ძლიერ დაზიანებულ ლაპი-

¹ თუმანიშვილი, ნაცვლიშვილი, ხოშტარია, *მშენებელი ოსტატები შუა საუკუნეების საქართველოში*, გვ. 194-195.

² კუდავა, *ახლად აღმოჩენილი ანტიფიქსები ტაო-კლარჯეთიდან*.

დარულ წარწერას და დეტალურად მოვახდინეთ მისი ფოტოფიქსაცია. არტეფაქტიდან შემორჩენილია ასომთავრულწარწერიანი ქვის ორი ნაწილი, რომლებიც ერთმანეთს არ უკავშირდება, ჩანს ქვა გაცილებით დიდი იყო და მისი დანარჩენი ნაწილები დაკარგულია. პირველადი შეფასებით განიჩევა 20-ზე მეტი გრაფემა. წარწერის პირველადი, პალეოგრაფიული ანალიზი ეკუთვნის პროფესორ თეიმურაზ ჯოჯუას. მის მიერ გაზიარებული პირველადი ინფორმაციით წარწერა XI საუკუნეს განეკუთვნება და შეეხება მშენებლობას მონასტერში.

წარწერის დაზიანების და ნაკლებობის გამო მისი ტექსტის სრული აღდგენა ხანგრძლივ მუშაობას მოითხოვს.

I ფრაგმენტი:

1. [...]
2. [...]თდ[...]
3. [...]ცამ[...]
4. [...]სა წ“ [...]
5. [...]მო(?) [...]
6. [...]

„[...] | [...]თდ[...] | [...]ცამ[...] | [...]სა წ(მიდა)ა [...] | [...]მო(?) [...] | [...]“.

II ფრაგმენტი:

1. [...]
2. [...]ოღყ(?) [...]
3. [...]აგ ყ“ფ[...]
4. [...]ვისა[...]
5. [...]

„[...] | ოღყ(?) [...] | [...]აგ ყ(ო)ფ(ი)ლსა] (?) [...] | [...]ვისა[...] | [...]“¹

ისტორიოგრაფიაში არაა დაცული რაიმე ცნობა XI საუკუნეში შატბერდში მშენებლობის შესახებ, შესაბამისად, ახლადმიკვლეული ლაპიდარული წარწერა მნიშვნელოვან ინფორმაციას გვანვდის მონასტერში მიმდინარე მშენ-

¹ ხუციშვილი (და სხვა), *ტაო-კლარჯეთის ძეგლების 2019 წლის საკვლევო ექსპედიციების ანგარიშები*, გვ. 104.

ებლობის შესახებ. აღნიშნული ფაქტი, როგორც ჩანს, იმდენად მნიშვნელოვანი იყო, რომ ის ლაპიდარულ წარწერაში აისახა და წარწერა ალბათ თვალსაჩინო ადგილზეც იქნებოდა მოთავსებული.

აქვე გამოვთქვამთ ფრთხილ მოსაზრებას მონასტერში შესაძლო განახლების/მშენებლობის შესახებ. შატბერდში გადაწერილი უძველესთარიღიანი სახარება – ადიშის ოთხთავის (897 წ.) მინაწერი გვამცნობს, რომ ნიკოლაოს ჯუმათელს ის სხვა ხელნაწერებთან ერთად მონასტრიდან წამოუღია, მათი გადარჩენის მიზნით. მეცნიერთა ნაწილი ანდერძის დაწერის თარიღად მიიჩნევს XI საუკუნეს, თუმცა რამ გამოიწვია მძლავრ მონასტერში ასეთი საჭიროება რთულად ასახსნელია.

ამ პერიოდში სელჩუკთა იმპერიის სულთანი, ალფ არსლანი ლაშქრობას აწყობს საქართველოს სამხრეთის მხარეში, რასაც უკავშირებენ მონასტრის დარბევას. შესაძლოა, ეს დარბევა მართლაც შეეხო შატბერდის მონასტერს, რის შემდეგაც საჭირო გახდა მონასტრის ნაგებობების განახლება ან ხელახლა აშენება და ლაპიდარული წარწერაც ამ აღმშენებლობასთან დაკავშირებით შეიქმნა.

ლაპიდარული წარწერის დაზიანებული ფრაგმენტები მონასტრის იმ ნაგებობაში ეყარა, რომელიც სკრიპტორიუმად ან სატრაპეზოდაა მიჩნეული. ვფიქრობთ, წარწერის სავარაუდო, მოზრდილი მოცულობიდან გამომდინარე, მისი გადაადგილება შორ მანძილზე არ მომხდარა, ის, სავარაუდოდ, ამავე შენობაში იყო ჩასმული და ქვის დამტვრევაც ადგილზე მოხდა. აღსანიშნავია, რომ ახლადმიკვლეული არტეფაქტი შატბერდის მონასტრის ერთადერთი შემორჩენილი ლაპიდარული წარწერაა.

აქვე უნდა მოვიყვანოთ ბოლო წლებში გამოვლენილი არტეფაქტი შატბერდის მონასტრიდან, რომელიც, ასევე XI საუკუნეს უკავშირდება. 2015 წელს „კავკასიის უნივერსიტეტისა“ და „საქართველოს კულტურისა და ტურისტული რესურსების კვლევის ცენტრის“ ექსპედიციამ მონასტერთან, ისტორიულ სოფელ ბოსელთაში (თანამედროვე სოფელი ოკუმუშლარი), ადგილობრივი მცხოვრების სახლის კედელში დააფიქსირა მონასტრის ტაძრის ფასადის მორთულობის ორნამენტის ქვა. ის ერთადერთი მორთულობაა, რომელიც დღეს ტაძრიდან შემორჩა. XI საუკუნით დათარიღებული არტეფაქტი ამ პერიოდში მნიშვნელოვანი განახლების შესახებ კიდევ ერთი მტკიცებულებაა.¹

¹ ხუციშვილი (და სხვა), *ტაო-კლარჯეთის ძეგლების 2015 წლის საკვლევო ექსპედიციების ანგარიშები*, გვ. 127.

ამგვარად, შატბერდის მონასტრის შესახებ არსებული მწირი ინფორმაცია და ბოლო წლების მიკვლევები მნიშვნელოვან ცნობებს გვაწვდის მონასტრის და იქ განვითარებული მოვლენების შესახებ. მონასტრის ნანგრევები მდებარეობს თურქეთში, ართვინის პროვინციაში, არტანუჯის ისტორიულ სოფელ ბოსელთასთან და აქ რაიმე სახის კვლევები არ მიმდინარეობს.

ვიმედოვნებთ, მომავალში თურქეთის რესპუბლიკის შესაბამისი კვლევითი ცენტრები დაინტერესდებიან შუა საუკუნეების პერიოდის ამ მნიშვნელოვანი ძეგლით, მომავალი კვლევები, განსაკუთრებით კი არქეოლოგია, უაღრესად საინტერესო მასალებს გამოავლენს არა მხოლოდ ქართული, ქრისტიანული კულტურის კვლევისთვის, არამედ, მას მრავალმხრივი მნიშვნელობა ექნება ზოგადქრისტიანული კულტურის შესწავლისთვის.

დამონმებული წყაროები და ლიტერატურა

ბახტაძე, ჩემია, კერამიკული ნაკეთობანი შუა საუკუნეების საქართველოში – ბახტაძე ნ., ჩემია მ., *კერამიკული ნაკეთობანი შუა საუკუნეების საქართველოში*, საქართველოს ეროვნული მუზეუმი, თბილისი, 2013.

გიორგი მერჩულე, გრიგოლ ხანცთელის ცხოვრება – გიორგი მერჩულე, *შრომაჲ და მოღუანებაჲ ღირსად ცხოვრებისაჲ წმიდისა და ნეტარისა მამისა ჩუენისა გრიგოლისი არქიმანდრიტისაჲ, ხანცთისა და შატბერდისა აღმაშენებლისაჲ, და მის თანა წსენებაჲ მრავალთა მამათა ნეტართაჲ*, „ძველი ქართული აგიოგრაფიული ლიტერატურის ძეგლები“, წიგნი I (V-X სს.), დასაბეჭდად მოამზადეს ილ. აბულაძემ, ნ. ათანელაშვილმა, ნ. გოგუაძემ, ლ. ქაჯაიამ, ც. ქურციკიძემ, ც. ჭანკიევმა და ც. ჯღამაიამ, ილია აბულაძის ხელმძღვანელობითა და რედაქციით, თბილისი, 1963, თბილისი, 1963, გვ. 248-319.

დიღმელაშვილი, საქართველოს შუა საუკუნეების ანტიფიქსების გამოსახულებათა ტიპოლოგიზაციისათვის – დიღმელაშვილი ქ., *საქართველოს შუა საუკუნეების ანტიფიქსების გამოსახულებათა ტიპოლოგიზაციისთვის*, ისტორიის, ეთნოლოგიის, რელიგიის შესწავლისა და პროპაგანდის სამეცნიერო ცენტრის ჟურნ. „ანალები“, 9, 2013, გვ. 225-241.

თუმანიშვილი, ნაცვლიშვილი, ხოშტარია, მშენებელი ოსტატები შუა საუკუნეების საქართველოში – თუმანიშვილი დ., ნაცვლიშვილი ნ., ხოშტარია დ., *მშენებელი ოსტატები შუა საუკუნეების საქართველოში*, თბილისი, 2012.

კუდავა, ახლად აღმოჩენილი ანტიფიქსები ტაო-კლარჯეთიდან – კუდავა ბ., *ახლად აღმოჩენილი ანტიფიქსები ტაო-კლარჯეთიდან*, საერთაშორისო კონ-

ფერენცია „არქივმცოდნეობა, წყარომცოდნეობა – ტენდენციები და გამოწვევები“, საქართველოს ეროვნული არქივი, 26-28.09.2019, ინტერნეტ მისამართი: <https://www.youtube.com/watch?v=uAQLPtwjiY> (ნახვის დრო: 25. 05. 2021).

კუდავა, შატბერდის მონასტრის დაკარგული წარწერა – კუდავა ბ., შატბერდის მონასტრის დაკარგული წარწერა, „მეისტორიე“, სამეცნიერო კრებული, მიძღვნილი პროფესორ გელა (გიორგი) საითიძის დაბადების 80 წლისთავისადმი, რედ. რ. მეტრეველი, თბილისი, 2019.

ოთხმეზური, ექვთიმე თაყაიშვილის არქივი – ოთხმეზური გ., ე. თაყაიშვილის პირად საარქივო ფონდში დაცული ქართული ეპიგრაფიკული ძეგლები, „მრავალთავი: ფილოლოგიურ-ისტორიული ძიებანი“, XIII, 1986.

ხოშტარია, კლარჯეთის ეკლესიები და მონასტრები – ხოშტარია დ., კლარჯეთის ეკლესიები და მონასტრები (სამხრეთ კავკასია და ანატოლია, 3), თბილისი, 2005.

ხუციშვილი (და სხვა), შატბერდის მონასტერი – ხუციშვილი თ., შენგელია კ., ციბაძე მ., მაჭავარიანი შ., შატბერდის მონასტერი (მასალები, იდენტიფიკაცია, კვლევის პერსპექტივები), თბილისი, 2006.

ხუციშვილი (და სხვა), ტაო-კლარჯეთის ძეგლების 2015 წლის საკვლევ ექსპედიციების ანგარიშები – ხუციშვილი თ., ნიქარიშვილი ლ., მაისურაძე დ., არაბული ნ., გაჩეჩილაძე დ., გელაშვილი ა., გოზალიშვილი ბ., იმედაშვილი ა., კოლუაშვილი შ., ხუსკივაძე ნ., ტაო-კლარჯეთის ძეგლების 2015 წლის საკვლევ ექსპედიციების ანგარიშები, თბილისი, 2016.

ხუციშვილი (და სხვა), ტაო-კლარჯეთის ძეგლების 2019 წლის საკვლევ ექსპედიციების ანგარიშები – ხუციშვილი თ., გოზალიშვილი ბ., იმედაშვილი ა., კოლუაშვილი შ., მაისურაძე დ., ნიქარიშვილი ლ., ტაო-კლარჯეთის ძეგლების 2019 წლის საკვლევ ექსპედიციების ანგარიშები, თბილისი, 2021.

Kadiroğlu, Untersuchungen an mittelalterlichen georgischen Baudenkmalern in Nordost-Anatolien – Kadiroğlu M., *Untersuchungen an mittelalterlichen georgischen Baudenkmalern in Nordost-Anatolien*, „Georgica“, 22, 1999.

Марр, Дневник поездки в Шавшетию и Кларджетию – Марр Н. Я., *Дневник поездки в Шавшетию и Кларджетию*, в кн. „Тексты и разыскания по армяно-грузинской филологии“, книга VII, СПб., 1911.

**Ana Imedashvili, Teimuraz Khutsishvili,
Bebur Gozalishvili, Shalva Koghuashvili**

The Shatberdi Monastery against the Background of the most recent Discoveries

Summary

The Shatberdi Monastery is located in Tao-Klarjeti, a historical province of Georgia (Artvin province, Turkey). The monastery was an important center of literary activity. In the Middle Ages it maintained close contacts with religious and literary centers of the Christian East. Several valuable manuscripts of the 9th-10th centuries were produced in the Shatberdi monastery. The issue of the localization of this monastery has not been resolved until recently. Based on the results of the recent studies, ruined monastic constructions in vicinity of the village of *Boselta* (the recent village of Okumushlar) are considered to have belonged to the *Shatberdi monastery*. The paper concerns significance of Shatberdi monastery. In addition to the issue of localization of the monastery, important artefacts related to it are discussed: A sketch of a lapidary inscription preserved in the archives of a Georgian scientist *Ekvtime Takaishvili*, where *Bagrat Kurapalat* and *Queen Mariam* are mentioned and the connection with the *Shatberdi monastery*; The opinion is expressed that the inscription mentions *King Bagrat IV Kurapalat* of United Georgia and the King's mother, *Queen Mariam*.

Antefix preserved in the *Georgian National Museum* with an inscription and an image of a bird, about which there are different opinions of researchers, including in palaeography, the place where the antefix was found and the connection with the *Shatberdi monastery*. There is an opinion that Antefix was found in the territory of the *Shatberdi monastery* and it may have belonged to the main temple of the monastery. The opinion about the date of the inscription on it is contemporaneous with the construction of the monastery.

The only *ornamented, stone decoration* of the monastery temple that was discovered in 2015 and preliminary information about the sole *lapidary inscription* that has survived from the monastery, and which was discovered in 2019, is given.

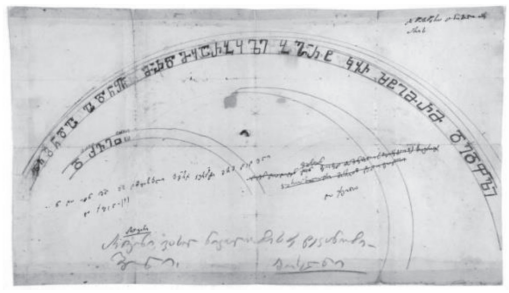
1

2

3

4

5

6

ილუსტრაციები:

1. სოფელი ბოსელთა და მონასტრის მდებარეობა.
2. მონასტრის მთავარი ტაძრის ნაშთები.
3. 2015 წელს სოფელ ბოსელთაში დაფიქსირებული ტაძრის მორთულობის ერთადერთი ქვა.
4. ე. თაყაიშვილის არქივში დაცული წარწერის ასლი, იხსენიებიან ბაგრატ კურაპალატი და მარიამ დედოფალი.
5. საქართველოს ეროვნულ მუზეუმში დაცული ანტიფიქსი.
6. შატბერდის მონასტერში 2019 წელს მიკვლეული ლაპიდარული წარწერის ნამტკრევეები.

Illustrations:

1. The village of Boselta and the location of the monastery.
2. Remains of the main temple of the monastery.
3. The only temple decoration stone found in the village of Boselta in 2015.
4. A copy of the inscription preserved in E. Takaishvili's archive mentions Bagrat Kurapalat and Queen Mariam.
5. Antefix kept in the Georgian National Museum.
6. Fragments of a lapidary inscription found in Shatberdi Monastery in 2019.

ფოტო 1, 2, 3, 6 – ფოტოები გადაღებულია ავტორთა ჯგუფის მიერ ექსპედიციების დროს.

ფოტო 4 – კონკრეტული კეკელიძის სახელობის საქართველოს ხელნაწერთა ეროვნული ცენტრი, ე. თაყაიშვილის არქივი.

ფოტო 5 – საქართველოს ეროვნული მუზეუმი (მე-4 და მე-5 ილუსტრაციების ფოტოპირებიც გადაღებულია ავტორთა მიერ).